

Концептуалізація поняття “соціальний інжиніринг” в індустріальних парадигмах та мас-медійних практиках

Ірина Бондаренко,

к. філол. н., доцент, докторант,

Запорізький національний університет

email: Lystopad.iryana@gmail.com

У статті аналізується історія становлення термінів “соціальний інженер”, “соціальний інжиніринг” у контексті розвитку індустріального суспільства. Автором здійснена пошукова робота з архівними даними газети “The New York Times” кінця XIX – початку XX століття, у процесі якої визначені комунікаційні стратегії просування нового інтелектуального проекту серед широкої громадськості. Стаття презентує невідомі досі вітчизняній науці факти та імена, з яких, власне, бере свій початок соціальний інжиніринг як професійна галузь та методологія.

Ключові слова: індустріальне суспільство, комунікаційні технології, соціальний інжиніринг, соціальний інженер.

Актуальність дослідження. Одним із неоднозначних та невіршених питань сучасного соціогуманітарного знання є науковий статус соціального інжинірингу¹. Останні розробки в галузі комунікативістики свідчать про актуалізацію цього феномену в мас-медійному та політичному дискурсі. У вітчизняній науці теорія соціального / комунікативного інжинірингу набула особливої популярності після виходу праць Г. Почепцова [1, 2]. Дослідник сфокусував увагу на інформаційному аспекті соціального інжинірингу, зауважуючи, що той спрямований на створення “нової символічної карти навколишнього світу”, у результаті чого конститууються “нові ідентичності, нові межі норм поведінки, нові об’єкти для поклоніння і навіть нові вороги” [1, с. 18]. До проблеми соціоінженерної сутності масових комунікацій неодноразово зверталися В. Різун, О. Холод, які відзначали дотичність комунікаційних технологій до процесів конструювання системи суспільного буття.

Відзначимо, у більшості досліджень концепт “соціальний інжиніринг” / “соціальна інженерія” вживається радше як влучна метафора, ніж науково обґрунтована в контексті комунікації дефініція. Утім, цей термін має свою дуже насичену, ба навіть, карколомну історію становлення, у якій можна визначити етапи індустріального, філософського, релігійного, соціологічного, політологічного вжитку. Поняття “соціальний інжиніринг” мало та має унікальну здатність концептуальної адаптивності до будь-якої професійної сфери людини; воно стало міждисциплінарною категорією, що позначає технологічні й наукові параметри конструювання реальної й віртуальної дійсності. Вивчення історії питання соціального інжинірингу сприятиме формуванню об’єктивної, цілісної картини його наукового буття та, найголовніше, ліквідує хибні й упереджені оцінки

¹ В українській науці утвердилася назва “соціальна інженерія”. Дефініцію “соціальний інжиніринг” вживаємо з метою демонстрації термінологічної динаміки поняття у світовій соціології. Саме у такому лексичному оформленні – “social engineering” – воно увійшло у загальний науковий дискурс.

щодо нього як моделі впровадження жорстко регламентованої суспільної моделі або “мистецтва злому людини” (“The Art of Human Hacking”) [6].

Метою статті є дослідження історичних основ соціально-го інжинірингу як специфічної суспільної практики управління індустріальними об’єктами та виявлення комунікаційних технік просування нового інтелектуального проекту початку ХХ століття. У процесі дослідження автором аналізуються досі не вивчені у вітчизняній науці факти світової соціоінженерної практики, вводяться в історичний контекст матеріали газети “The New York Times” та нідерландського часопису “De Fabrieksbode” кінця ХІХ – початку ХХ століття як медійні версії сутності соціального інжинірингу.

Результати. Концептуалізація понять “соціальний інженер” та “соціальний інжиніринг” відбувалася у період розвою техногенної цивілізації. Вони органічно увійшли в загальну парадигму артефактів індустріальної епохи – масового виробництва автомобілів, будівництва перших хмарочосів, конструювання потужної військової техніки, розробки радіо та фонографів, упровадження надшвидкісного поліграфічного обладнання, виготовлення бюджетних пристроїв для масового ринку.

“Масовий” – ключова позиція техногенного суспільства. Початок ХХ століття позначений небувалими темпами розвитку соціальних комунікацій: реклами мас-маркету, що спричинила особливий тип суспільних відносин – консюмеризму, загальнонаціонального брендингу й дистрибуції товарів, популярного кіно та мас-медіа. Саме мас-медіа належить ініціатива просування нової професії соціального інженера, а отже, концептуалізація поняття “соціальний інжиніринг” відбувалася у лоні журналістики. Використовуючи комунікаційні техніки промоушн, газетярі успішно інтегрували медійну метафору “social engineer” у загальний мовний ужиток, а згодом – у сферу науки.

Поява терміна “соціальний інженер” пов’язана з європейськими практиками організації промислового виробництва.

Уперше концептуальну сутність поняття “*socialie ingenieurs*” у 1894 році представив голландський підприємець Я. ван Маркен, який активно займався громадською і політичною діяльністю та був справжнім експериментатором у сфері індустріальних новацій. На персоналії саме цієї особи вказують шведські дослідники Б. Ларссон, М. Летел, Х. Тьорн [9, с. 12].

Водночас Д. Остлунд згадує ім'я американського економіста, соціолога, автора теорій “*Conspicuous Consumption*” (“демонстративного споживацтва”) та “*Leisure Class*” (“бездіяльного класу”) Т. Веблена. За словами дослідника, молодий учений у 1891 році в одній із перших своїх публікацій “мимохідь” використовує термін “соціальний інжиніринг” [15, с. 53-54].

Дійсно, у статті Т. Веблена “*Some Neglected Points in the Theory of Socialism*” знаходимо словосполучення “*constructive social engineering*”, що вживається у контексті порушеної проблеми націоналізації промисловості: “Сучасне суспільство надає такі матеріали, з яких системно зводиться індустріальна структура; ця структура різниться від нинішньої, що зумовлює проблему конструктивного соціального інжинірингу, яка вимагає розгляду надто глибоких деталей” [14, с. 72]. Дослідник вдається до цього звороту в процесі обговорення ідей Г. Спенсера щодо поширення соціалізму на політичній карті світу.

Зауважмо, тоді тільки-но з'являються перші технократичні концепції розвитку модерного суспільства. Т. Веблен навіть не оперував базовими термінами цього наукового підходу – “технологія”, “ефективність”. Вочевидь, у теорії ученого словосполучення “*social engineering*” було заміником понять “соціальна технологія”, “управління”. У подальших роботах воно не набуло статусу ключового концепту, хоча наукова риторика Т. Веблена була позначена індустріальними парадигмами того часу. Приміром, дослідник інтерпретував капіталізм як “машинний процес та інвестиції заради прибутку” й розглядав динаміку американської економіки крізь призму конфлікту між великим бізнесом та інтелектуальною інженерією.

Розуміння соціальної інженерії як професійної практики управління персоналом та соціальною структурою виробництва стало визначальним на початку ХХ століття. Голландський підприємець, ефективно використовуючи потенціал соціальних технологій організації праці, започаткував філософські основи нового фаху. Соціальна інженерія стала результатом багаторічної, цілеспрямованої праці Я. ван Маркена. Його успіх полягав у тому, що він досягнув перспективи соціоінженерної роботи з людським капіталом.

Усі індустріальні експерименти Я. ван Маркена переслідували одну мету – запровадити гуманні механізми в процес управління персоналом. Так, ці проекти часом переслідували встановлення патерналістських зв'язків між власником і робітниками². Але це були перші в історії економічних відносин намагання великого бізнесу змінити ставлення до простої людини. Зауважимо, у кінці ХІХ століття особливо гостро відчувалася соціальна проблема балансування між патерналізмом та благодійністю. В основному це було проблемою утвердження влади: капіталісти через демонстративні прояви милосердя жорстко контролювали свідомість та життя робітників.

Для налагодження взаємодії керівництва компанії “Nederlandsche Gist & Spiritusfabriek” та персоналу Я. ван Маркен засновує корпоративні засоби масової комунікації. Нідерландські дослідники вважають “пропаганду” вагомою частиною його управлінського таланту. Підприємець активно просував свої ідеї та проекти через численні публічні виступи, науково-практичні публікації та матеріали у засобах масової інформації.

2 Я. ван Маркен у праці “Industrial Social Organization” (1900) пропагує чітко впорядковану систему організації дозвілля працівників компанії. Винагороди персоналу виплачувалися тільки у тому випадку, якщо вони вели активне громадське життя – брали участь у спортивних змаганнях, культурно-освітніх заходах. Приміром, ним був розроблений типовий сценарій святкових церемоній. Підприємець детально описував схему руху колони, затверджував зміст гасел на транспарантах, які, до того ж, мали вигукувати робітники.

Так, у 1882 році він випускає корпоративне періодичне видання “De Fabrieksbode”, яке й мало встановити необхідний контакт між керівництвом компанії та її співробітниками. До речі, цей бізнес-журнал вважається найстарішим у світі безперервним виданням (останній номер “De Fabrieksbode” вийшов у 2001 р., завершуючи солідний 120-річний літопис). Перші роки свого існування “De Fabrieksbode” випускався щотижнево і розповсюджувався безкоштовно серед співробітників компанії. Сам Я. ван Маркен був його головним редактором та до кожного номеру власноруч готував редакційні статті. Підприємець упродовж двадцяти двох років написав сотні публіцистичних матеріалів, у яких позиціонував власну політичну платформу та через “високий моралізаторський стиль” [3] пропагував корпоративну культуру підприємства.

У 1883 році Я. ван Маркен з метою ефективного управління численними соціальними проектами створює Відділ соціальної служби. Згодом працівники відділу отримують професійний статус соціальних службовців. Зауважмо, у документації підприємства, а також у праці “Industrial Social Organization” фігурує словосполучення “sociala werkster”. Імовірно, номінація “соціальний інженер” виникла на сторінках журналу “De Fabrieksbode” й була публіцистичною метафорою самого Я. ван Маркена. Пізніше влучна та модна назва стала своєрідним брендом соціоінженерних новацій підприємця, і вже у 1894 році він офіційно презентує його для широкого загалу.

В уже згаданій нами публікації “Sociale Ingenieurs”³ Я. ван Маркен чітко окреслив бізнес-цінність проекту під назвою “со-

3 Ми послуговуємося цитатами статті Я. ван Маркена “Sociale Ingenieurs”, розміщених у розвідці Д. Остлунда. Наш пошук не дав можливості попрацювати з оригінальною інформацією, оскільки матеріали зберігаються у приватних колекціях. На ці труднощі вказує шведський дослідник, який висловлює вдячність Урсу Юнгору (U. Üngör) за “детективну роботу та відправку результатів до Швеції” [15, с. 55]. Дослідник, зокрема, зауважує, що шість випусків журналу “Social Engineering” від 1899 року йому також надали “друзі на чолі з Б. Холмвістом” [15, с. 55].

ціальний інжиніринг” – мотивація працівника, вивчення гуманітарних проблем та налагодження взаємодії між власником та робітником. На його думку, соціальний інжиніринг / соціальна служба – важлива ланка усього виробничого процесу підприємства; вона має так само бездоганно виконуватися, як й інші бізнес-заходи.

У статті Я. ван Маркен висуває конкретні ідеї щодо основ соціального інжинірингу, які мають лежати у площині спеціалізованої академічної освіти. Підприємець визнає, що в умовах кінця XIX століття запровадження професійної університетської підготовки соціальних інженерів є справжньою проблемою, оскільки класичні технічні школи не мають фахівців цієї галузі знань.

За переконаннями Я. ван Маркена, освітній цикл підготовки соціальних інженерів має містити студії з економіки, історії соціальних проблем, гігієни, страхових технологій; важливими стануть навички адміністрування, тоді як курси з технології виробництва та механіки можуть викладатися оглядово і лише у контексті заходів безпеки. Бізнесмен підкреслює, в академічній освіті майбутнього соціального інженера акцентуватися має на формування “комунікаційних навичок” [цит. за 15, с. 74]. Читка управлінська функція нової професійної сили полягає в гармонізації постійно конфліктуючої діади – “інтереси капіталу ↔ праця робітника”.

Отже, у концепції Я. ван Маркена професія соціального інженера набуває поліфункціонального значення. Її універсальність, спричинена унікальною освітньою стратегією підготовки спеціалістів, уможливорює використання послуг соціальних інженерів у секторі приватного бізнесу та в інтересах суспільства загалом. Соціал-демократичні погляди Я. ван Маркена визначили особливу місію гуманітарного інженера – “встановлення соціальної справедливості”. Громадянська позиція підприємця була незрозумілою для його сучасників як “занадто філантропічна” й “утопічна”. Та успіхи власного індустріального проекту

надихали Я. ван Маркена на втілення соціального інжинірингу в усі сфери суспільного порядку. Ідеї голландського підприємця не прижилися на батьківщині, зате його досвід та починання незабаром були повністю перейняті соціальними реформаторами більш прогресивної країни – Сполученими Штатами Америки.

Утім, в умовах цієї держави, соціальний інжиніринг втрачає своє високе суспільне призначення, трансформувавшись лише в один із бізнес-проектів у структурі потужного індустріального виробництва. Послідовник (радіше переймач ⁴ ідей) Я. ван Маркена американський реформатор В. Толман модифікував соціальну інженерію в жорсткий економічний інтерес промисловців: технічна “аура” терміна сприяла успішному продажу креативного проекту неохочим менеджерам бізнесу.

Отже, наприкінці XIX століття номен “social engineer”, перейнятий з європейської мовної практики, увійшов в американську медійну сферу. Так, за свідченнями шведського дослідника Б. Карлсона, уперше назва “social engineer” була вжита в газеті “The New York Times” у 1887 році. Автор конкретно вказує число, номер та статтю під заголовком “Society Topics of the Week”, у яких начебто фігурує це поняття [4, с. 72]. Однак, проведена нами ретельна робота з електронними архівами видання “The New York Times” виявила хибність цього припущення. Дійсно, у газеті від 2 січня 1887 року розміщено матеріал із зазначеною назвою, утім конструкція “social engineer” у ньому відсутня.

Наш науковий пошук зафіксував дату 15 жовтня 1899 року. Саме тоді на сторінках “The New York Times” з’являється словосполучення “social engineering” у матеріалі “New Profession Appears. Promoters of “Social Engineering” Find a

4 На аспекті наслідування / запозичення В. Толманом ідей голландського підприємця наполягає Д. Остлунд. Приміром, дослідник зауважує: “Толманівська мова соціального інжинірингу й ефективності бізнесу була більш складною, ніж риторика Я. ван Маркена. Адже напихати була модель для наслідування, коли він намагався просувати соціальну реформу через офіси бізнес-менеджерів” [15, с. 78].

Fruitful Field⁵". Зрозуміло, журналісти, послуговуючись вказаним поєднанням слів, не переслідували завдання розкрити зміст номінованих явищ. Радше це була данина мовній моді, своєрідна медійна рефлексія на виклики нової цивілізації, професійна спроба підхопити суспільний тренд або, за влучними словами Д. Остлунда, "позитивно заряджений риторичний інструмент" [15].

Показовими є висновки Б. Карлсона: терміни "social engineer", "social engineering" яскраво маркують визначальні події епохи та відображають страхи і сподівання людства; оригінальна (індустріальна) й мутована (соціополітична) семантика термінів була паралельною та взаємозамінною аж до середини ХХ століття [4, с. 93].

Уже в березні 1899 році в Нью-Йорку виходить журнал під назвою "Social Engineering". Ось як коментує його появу Д. Остлунд: "Назва "Social Engineering" є безпосереднім дераватом конструкції "соціальний інженер" у сенсі індустріальних нововведень у Нідерландах, утім надалі цей зв'язок в американському контексті буде забутим" [15, с. 56].

І. Герасимов зауважує: "Історія концепції "соціальної інженерії" – разюче маловивчена тема. Здається, ми маємо справу з якоюсь психотичною реакцією на травми від соціальних дислокацій та етнічних чисток ХХ століття, результатом якої є зміщення справжньої генеалогії ідеї раціонального маніпулювання людським капіталом" [5, с. 231]. Учений вказує на ім'я В. Толмана, американського соціолога, мецената та активного громадського діяча, який, імовірно, і поширив у світових масштабах термін "соціальний інжиніринг". І. Герасимов констатує: найсолідніші світові дослідження соціальної інженерії чомусь нехтують посиланнями на персоналії В. Толмана.

Поодинокі згадки про справжнього ідейного натхненника соціальної інженерії формують доволі скромну історичну довід-

5 Переклад заголовку: "З'явилася нова професія. Промотери "соціального інжинірингу" знайшли плідне поле".

ку про нього. В. Толман (1861 – дата смерті невідома) працював професором історії Колегіального інституту доктора Ю. Сакса в Нью-Йорку, мав досвід роботи менеджера, працював співробітником громадських організацій, займаючись благодійними проектами та соціально-економічними реформами. У прев'ю до монографії В. Толмана “Industrial betterment”⁶ 1900 року вказано, що він був секретарем Ліги соціальної служби, спеціальним агентом Департаменту освіти і соціальної економіки США та членом комісії Всесвітньої виставки у Парижі.

Зауважимо, монографія стосувалася питань соціальної економіки, зокрема, проблеми оптимізації умов праці робітників на великих підприємствах. Проект “industrial betterment” В. Толмана дивовижно нагадує практику індустриальних новацій Я. ван Маркена, але з однією суттєвою поправкою: американський діяч займався активним просуванням нової професійної платформи через мас-медіа, явно послуговуючись практичним досвідом голландського підприємця. До речі, у жодній із своїх публікацій В. Толман не згадує персону Я. ван Маркена.

Ось як на цей збіг концепцій реагує Д. Остлунд: “Бізнесовий успіх висловів “social engineers” та “social engineering” стартував у 1894 році з нарису Я. ван Маркена та набув подальшого значного розвитку у книзі модератора американських соціальних реформ В. Толмана у 1909 році. Основна їхня ідея полягала у тому, що існує паралельна функція, яка, окрім технічної експертизи, визначає сучасну промислову галузь. Робота з людьми, вирішення проблем усередині (і, можливо, навколо) робочого місця є такою ж важливою темою для приватних компаній, як і обробка матеріалів та механізмів. Професійна діяльність, спрямована на вироблення мотивації та лояльності серед працівників, також позитивно впливає на ефективність та рентабельність підприємства. Підходи ван Марка та Толмана є подібними, оскільки віддзеркалюють зустріч соціальних реформ та

6 У дослівному перекладі з англійської мови “Промислове удосконалення”.

управління бізнесом у межах “трудової проблематики” епохи. Впроваджена ними функціональна паралель, що підкреслює нетехнічний, дипломатичний характер професійної кваліфікації соціального інженера, контрастує з традиційною версією вжитку цієї машинної метафори” [15, с. 43].

Отже, соціальний інжиніринг як доволі специфічний проєкт індустріальної епохи представлений двома основними персонами – Я. ван Маркеном та В. Толманом. Перший – технічно орієнтований власник бізнесу й менеджер з передовими ідеями соціальної реформи. Другий – “академічний” соціальний реформатор, який вдало просував через стратегічні комунікації ідею нового професійного спрямування для великого бізнесу.

Унікальні умови соціально-економічного розвитку США та особливий “геополітичний код” (З. Бзежинський) країни стали сприятливим середовищем для втілення будь-яких новацій. Б. Кауфман називає низку чинників, які інтенсифікували економічний прогрес держави: порушена в медіа проблема праці, система управління на підприємствах, реформа державної служби, програми індустріальних новацій та добробуту, утвердження інститутів промислової безпеки, прогресивні соціальні реформатори, профспілковий рух, державне регулювання кадрової політики, розвиток трудового права, науковий менеджмент, становлення промислової психології та управління зайнятістю, Перша світова війна й демократичні трансформації усього американського суспільства [8].

Тому цілком зрозуміло, що ідея соціального інжинірингу, зрощена на власне європейському ґрунті, набула повного концептуального оформлення саме в США. Успішна пропагандистська кампанія у медіа, оригінальні підходи до управління персоналом, нова філософія взаємовідносин між власником та робітником перетворили “social engineering” на індустріальний бренд Америки початку ХХ століття.

По суті, В. Толман створив справжню віртуальну лабораторію “industrial betterment”, наполегливо вивчаючи ті соці-

ально-економічні чинники, які позитивно впливають на продуктивність працівників. Приміром, дослідник використовує поняття “the industrial home”, вказуючи, що завод або фабрика мають бути для робітника справжнім комфортним домом, у якому він проживає третину усієї доби. В. Толман враховує й безперервну освіту робітників, безпечні умови праці та гігієни, випуск корпоративних видань і навіть гарячу каву й наявність казино та ресторанів як неодмінних атрибутів сучасного успішного підприємства.

Сам дослідник вказує на те, що його соціальний проект є новаторським: “Наразі ми маємо дуже мало літератури з теми промислового удосконалення; інформація була зібрана шляхом моїх особистих візитів, кореспонденції з суперінтендантами, генеральними менеджерами, реферування файлів щоденної преси, матеріалів виробничої періодики” [11, с. 82].

Ця робота не була марною: ініційовані ним соціальні проекти отримали чотири нагороди Всесвітньої виставки в Парижі у 1900 році. Отже, громадська та наукова діяльність В. Толмана розкривала нові професійні горизонти соціального працівника. Він відчував момент зародження поліфахового спрямування – соціального інженера – “спеціаліста майбутнього” [10], який має базові гуманітарні знання для оптимізації технічного виробництва. Ми артикулюємо позицію “технічний”, адже набувала розвою індустріальна епоха.

Саме В. Толман виступав економічним експертом газети “The New York Times”, на сторінках якої активно просував проєкт нової професійної платформи – “social engineering”. 15 жовтня 1899 року у вже згаданому нами матеріалі “New Profession Appears. Promoters of “Social Engineering” Find a Fruitful Field” видання розповідало про Лігу соціальної служби, назвавши діяльність її співробітників “соціальним інжинірингом”.

Стаття мала підзаголовки “Досягаємо промислових покращень” та “Ліга соціальної служби здійснює багато корисного й успішного”. Соціальний інжиніринг був номінований журналіс-

тами як “the latest of the professions” [10] – найновіша професія. Заголовковий комплекс та лід матеріалу стали першою конденсованою дефініцією соціальної інженерії – практичної діяльності спеціалістів гуманітарного профілю, мета якої – оптимізація промислового виробництва та бізнесу. Водночас головна ідея журналістського тексту націлювала аудиторію на усвідомлення необхідності фахової підготовки соціальних інженерів – нового покоління професіоналів, спрямованих на успіх.

У 1900 році В. Толман у журналі “The Review of Reviews” презентує більш обґрунтовану версію новаторського професійного спрямування. Зауважимо, в оглядовому інтерв’ю журналіст називає автором терміна “social engineer” саме В. Толмана. На думку останнього, фах соціального інженера є “новим покликанням” [с. 564], вимогою індустріального часу. Роботодавець, у підпорядкуванні якого перебуває величезна кількість персоналу, потребує спеціаліста в галузі соціальних комунікацій. В. Толман, описуючи перспективну професію майбутнього, неодноразово вдається до слів “персональний контакт”, “консультування” з метою виявлення потенціалу працівників та підвищення їх значимості (“made of more value” [12, с. 564]).

Зауважимо, В. Толман паралельно з поняттям “соціальний інженер” вживає назву “приватний секретар” (“private secretary”). На нашу думку, це ототожнення не є випадковим, воно зустрічається в наступних його роботах. У подальшому дослідник розробить нову професійну платформу – соціального секретаря. Ця назва стане субституційною відносно номена “соціальний інженер”. Імовірно, учений перебував у пошуках грамотної репрезентації цього фаху, але очевидним є те, що лексис “приватний / соціальний секретар” підкреслював гуманітарний профіль нової професії. По суті, “industrial betterment”, що входить до компетенції соціального інженера, є стратегічною комунікацією.

5 квітня 1903 року “The New York Times” публікує матеріал під заголовком “Вітаємо нову професію”. І знову експертом

виступає В. Толман, зазначений як директор Американського інституту соціальної служби. Він дещо уточнює професійні орієнтири соціальної інженерії, зазначаючи, зокрема, що вона є гендерно рівною і спрямованою на людей.

Важливими є такі зауваги дослідника: “Справа соціального інженера – ініціювання та спостереження над усіма механізмами покращення статусу найманого працівника. Потреба в такій професії зумовлена зростанням соціальних стандартів життя. Соціальний інженер має бути підготовленим до своєї професії та мусить здійснити компаративне дослідження соціального та індустріального стану сучасного світу – мати знання, здобуті у сфері реального досвіду, тобто оперувати фактами, а не теоріями” [7].

Для В. Толмана саме практичні результати є показником успішності соціальної інженерії. Він упевнений, що 1903 рік демонструє солідні здобутки соціальних інженерів на багатьох потужних промислових підприємствах, “щоденно переконуючи великих роботодавців у користі запровадження соціально необхідних проектів – ідеально облаштованих ресторанів для співробітників, клубів, розваг, зручних та затишних житлових приміщень” [7].

У концепції В. Толмана місія соціальної інженерії полягала у формуванні комунікаційної стратегії великих промислових підприємств. Соціальний інженер мав налаштувати контакт між роботодавцем і працівником та через раціональну соціальну політику, спрямовану на поліпшення умов праці та життя, підвищити суспільний статус самого робітника. Зрозуміло, що така практика вимагала належних знань, передусім у сфері соціології, права та економіки. В. Толман, розповідаючи в журналі “The Review of Reviews” про Лігу соціальної служби, зауважував, що їх діяльність ґрунтується на зборі та ретельному аналізі соціальної інформації – “фотографій, діаграм, звітів, документів, які свідчать про факти проведених роботодавцями заходів” [12, с. 564].

У 1905 році В. Толман публікує у журналі “The Making of America” ще одну статтю під назвою “The Social Engineer”, у якій

зосереджує увагу на проблемі особистісної комунікації між роботодавцем та трудівником. Він зауважує: “У старі часи власник та людина жили й працювали разом – між ними була постійна точка дотику, безперервний індивідуальний контакт. Наразі усе змінилося [...] Персональна взаємодія між бізнесменом та працівником втрачена” [13, с. 321]. Дослідник знову анонсує професію соціального інженера, яка, за його словами, в умовах ХХ століття відновить комунікаційний паритет між великим капіталом та робітником.

І. Герасимов назвав В. Толмана “генієм маркетингу” [5, с. 233], який завдяки активній співпраці зі ЗМІ, сміливо пропагував створений ним інститут. Неоднозначними є слова дослідника: “... “social engineering” є найвищою перлиною його риторики. Толман вигадав чарівний слоган, що експлуатував технократичну одержимість індустріальної доби та фактично не виходив за межі поверхневих ігор словами” [5, с. 234].

Ідея соціального інжинірингу, виплекана в лоні журналістики, технологічно зафіксована у царині громадської думки, втілилася у подальший науковий проект В. Толмана. У 1909 році дослідник публікує працю під назвою “Social engineering”. Зауважимо, деякі магістральні позиції попередніх медійних матеріалів були вміщені у текст нової книги без суттєвих правок.

Висновки. Ми дослідили лише перший етап становлення соціальної інженерії – того професійного напрямку, який виріс на індустріальному ґрунті приватного бізнесу. Ця професія відбулася завдяки ініціативі небайдужих підприємців, які розуміли потенціал соціального ресурсу, й комунікаційним технологіям впливу на громадську думку. Як концептуально “недозрілий” проект, що не пройшов наукової кристалізації, соціальний інжиніринг став успішною програмою організації виробничого процесу. Він – зразковий експеримент перетворення соціальної дійсності на “малих територіях”, що надалі продовжився у масштабах цілих країн.

У громадських ініціативах та дослідженнях В. Толмана відбувається становлення перших практикуючих та методологічних концепцій соціального інжинірингу. Цей феномен став своєрідною реакцією ученого на виклики індустріальної доби. Він усвідомив необхідність технологічно спрямованої науки – науки, що здатна продукувати не лише технічні артефакти, а й творити новий тип особистості й суспільних відносин.

В. Толман вірив, що соціальний інженер здатен організувати зону фізичного й психологічного комфорту для робітника, який працює у складних умовах важкої промисловості. Ним була уперше окреслена чітка місія соціального інженера – встановити комунікаційні “точки контакту” між роботодавцем та працівником, уможливити паритет між великим капіталом та робітником, підвищити соціальний статус простої людини.

В. Толман довів, що переформатування індивідуальних показників пересічної особистості здійснюється за допомогою численних соціально-комунікаційних технологій. Дослідник не оперує поняттям “технологія”, але розкриває її операційну суть – цілеспрямованість, послідовність, результативність конкретних дій соціального інженера. Він просто імплантує гуманітарну технологію в індустріальний контекст, демонструючи, настільки ефективно вона працює з соціальним (нехай і локальним) простором. Такий соціологічний прорив зі ставкою на технологію, зухвала ідея інженерного конструювання живої матерії В. Толмана стала можливою тільки завдяки багаторічному просуванню проекту через мас-медіа. Журналістика, підготувавши відповідний стан громадської думки, зафіксувавши факт у пам’яті масової аудиторії, інтегрувала концепт “соціальний інжиніринг” у подальшу суспільну практику.

Література:

1. Почепцов Г. Г. Соціальний інжиніринг : соціо- і психотехніки управління великими масами людей / Г. Г. Почепцов. – Київ : Альтерпрес, 2010. – 254 с.
2. Почепцов Г. Г. Коммуникативный инжиниринг : теория и практика : учебное пособие для вузов / Г. Г. Почепцов. – Киев : Альтерпресс, 2008. – 407 с.
3. De Fabrieksbode [Електронний ресурс] // Koninklijke Bibliotheek. – Режим доступу : <https://www.kb.nl/themas/geschiedenis-en-cultuur/kunst-en-cultuur/de-fabrieksbode> (дата звернення : 20.08.2017)
4. Carlson B. Social Engineering 1899-1999 : An Odyssey through The New York Times // American Studies in Scandinavia. – 2005. – Vol. 37:1. – Pp. 69-94.
5. Gerasimov I. Redefining Empire: Social Engineering in Late Imperial Russia / Edited by Ilya Gerasimov, Jan Kusber and Alexander Semyonov // Empire Speaks Out. Languages of Rationalization and Self-Description in the Russian Empire. Leiden. – Boston : BRILL, 2009. – 288 p.
6. Hadnagy Ch. Social Engineering : The Art of Human Hacking / Published by Wiley Publishing, Indianapolis, Indiana Published simultaneously in Canada, 2011. – 297 p.
7. Hails a New Profession. The “Social Engineer” Discussed by Dr. Tolman before Mount Holyoke Alumnae [Електронний ресурс] // New York Times, 1903, April 5. – Режим доступу : http://spiderbites.nytimes.com/free_1903/articles_1903_04_00004.html (дата звернення : 20.08.2017).
8. Kaufman B. Managing the Human Factor. The early years of Human Resource management in American Industry / B. Kaufman. – Ithaca, NY : Cornell University Press, 2008. – 376 p.
9. Larsson B. Transformations of the Swedish Welfare State : From Social Engineering to Governance? / B. Larsson, M. Letell, H. Thörn. – London : Palgrave Macmillan, 2012. – 321 p.
10. New Profession Appears. Promoters of “Social Engineering” Find a Fruitful Field [Електронний ресурс] // New York Times, 1899, October 15. Режим доступу : http://spiderbites.nytimes.com/free_1899/articles_1898_07_00002.html (дата звернення : 20.08. 2017).
11. Tolman W. Industrial betterment. New York City : Social Service / W. Tolman. – Press, 1900. – 82 p.
12. Tolman W. The social engineer [Електронний ресурс] / W. Tolman // The Review of Reviews. – Vol. 22, July – December, p. 564. – Режим доступу : <https://ia800305.us.archive.org/28/items/TheReviewOfReviewsV22/TheReviewOfReviewsV22.pdf>. (дата звернення : 20.08.2017).

13. Tolman W. The Social Engineer / In Editor, Robert Marion La Follette // The Making of America. Philadelphia : J. D. Morris and Co, 1905. –Vol. 8. – Pp. 319-325.
14. Veblen T. V. Some Neglected Points in the Theory of Socialism / T. V. Veblen // The Annals of the American Academy of Political and Social Science. 1897. – Vol. 2. – Pp. 57-74.
15. Östlund D. “A knower and friend of human beings, not machines : The business career of the terminology of social engineering, 1894-1910” / D. Östlund // Ideas in History. – 2007. – Vol. 2, no. 2. – Pp. 43-82.

УДК : 007: 316. 77: 316. 324. 7: 658. 5

Концептуализация понятия “социальный инжиниринг”

в индустриальных парадигмах и масс-медийных практиках

Ирина Бондаренко, к. филол. н., доцент, докторант, Запорожский национальный университет

email: Lystopad.iryana@gmail.com

В статье анализируется история становления терминов “социальный инженер”, “социальный инжиниринг” в контексте развития индустриального общества. Автором осуществлена поисковая работа по архивным данным газеты “The New York Таймс” конца XIX – начала XX века, в процессе которой определены коммуникационные стратегии продвижения нового интеллектуального проекта в общественном сознании. Статья представляет неизвестные в отечественной науке факты и имена, с которых, собственно, начинается история социального инжиниринга как профессиональной отрасли и методологии.

Ключевые слова: индустриальное общество, коммуникационные технологии, социальный инжиниринг, социальный инженер.

UDK: 007: 316. 77: 316. 324. 7: 658. 5

Conceptualization of social engineering in the industrial paradigms and mass media practices

Iryna Bondarenko, PhD in Philology, Associate Professor, Postdoctoral researcher, Zaporizhzhya National University

email: Lystopad.iryana@gmail.com

The article analyzes the history of the concepts of social engineer and social engineering in the context of developing industrial society. The research draws upon primary sources of The New York Times archive which dates back to the late XIX – early XX century. This research allowed to identify communication strategies to promote the new intellectual project among general public. The article also

introduces some new for the national science facts and personalities that were at the dawn of social engineering and enabled it to transform into the new professional field and methodology.

Scientific status of social engineering is one of the controversial and unsolved problems of socio-humanistic knowledge. Recent research in the field of communication science reflects the importance of this phenomenon for mass media and political discourses. The theory of social / communication engineering has become extremely popular in native science since the research findings by G. Pocheptsov were published. Most studies use the concepts of social engineering rather as an apt metaphor than a definition which is scientifically grounded in the context of communication. Yet, this term has its own rich, if not to say extraordinary history which can be divided into stages of industrial, sociological and political use. The concept of social engineering has always possessed a unique ability to adapt to any professional sphere of human activity. It has become an interdisciplinary category which defines technological and scientific parameters of constructing real and virtual realities. Research in the history of social engineering will contribute to the formation of objective and integral presentation of its scientific genesis. Moreover, it will also eliminate false and biased perception of it as a way of introducing strictly standardized social model or 'the art of human hacking'.

The purpose of this study is to explore historic background of social engineering that is seen as a specific social practice of managing industrial objects as well as to identify communication techniques of promoting the new intellectual project of the early XX century. This has been done by analyzing the facts of the world social engineering practice which were unknown to the native science up to now. The author also introduces archival sources of The New York Times and the Dutch magazine De Fabrieksbode from the late XIX – early XX century as media versions of the essence of social engineering.

REFERENCES

1. Pocheptsov, H. H. (2010). *Social engineering: socio and psychotechnics management of large masses of people*. Kyiv: Alterpres. [in Ukrainian].
2. Pocheptsov, H. H. (2008). *Communicative Engineering: Theory and Practice*. Kiev: Alterpres. [in Russian].
3. De Fabrieksbode. Koninklijke Bibliotheek. (2001). Retrieved from: <https://www.kb.nl/themas/geschiedenis-en-cultuur/kunst-en-cultuur/de-fabrieks-bode> [In Dutch].
4. Carlson, B. (2005). Social Engineering 1899-1999: An Odyssey through The New York Times. *American. Studies in Scandinavia*, 37(1), 69-94.

5. Gerasimov, I. (2009). Redefining Empire: Social Engineering in Late Imperial Russia, In Ilya Gerasimov, Jan Kusber & Alexander Semyonov (Eds.) *Empire Speaks Out. Languages of Rationalization and Self-Description in the Russian Empire*. Leiden – Boston: BRILL.
6. Hadnagy, Ch. (2011). *Social Engineering: The Art of Human Hacking*, Indianapolis: Wiley Publishing.
7. Hails a New Profession. The “Social Engineer” Discussed by Dr. Tolman before Mount Holyoke Alumnae (1903, April 5). Retrieved from: http://spiderbites.nytimes.com/free_1903/articles_1903_04_00004.html
8. Kaufman, B. (2008). *Managing the Human Factor. The early years of Human Resource management in American Industry*. Ithaca NY: Cornell University Press.
9. Larsson, B., Letell, M., & Thörn, H. (Eds.) (2012). *Transformations of the Swedish Welfare State: From Social Engineering to Governance?* London: Palgrave Macmillan.
10. New Profession Appears. Promoters of “Social Engineering” Find a Fruitful Field (1899, October 15). Retrieved from: http://spiderbites.nytimes.com/free_1899/articles_1898_07_00002.html.
11. Tolman, W. (1900). *Industrial betterment*. New York City, USA: Social Service Press.
12. Tolman, W. (1900). The social engineer. *The Review of Reviews*, 22, July – December, 564. Retrieved from: <https://ia800305.us.archive.org/28/items/TheReviewOfReviewsV22/TheReviewOfReviewsV22.pdf>.
13. Tolman, W. (1905). The Social Engineer. In Robert Marion La Follette (Ed.) *The Making of America*, 8. Philadelphia: J. D. Morris and Co., 319-325.
14. Veblen, T. V. (1897). Some Neglected Points in the Theory of Socialism. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2, 57-74.
15. Östlund, D. (2007) “A knower and friend of human beings, not machines: The business career of the terminology of social engineering, 1894-1910”, *Ideas in History*, 2(2), 43-82.